

agregacijsko – magijski postupci svadbenog obreda

bojan jovanović

Budući da svadbeni obred nije neposredno uslovjen prirodnom nužnošću, mogućnosti njegovog planiranja i kontrolisanja su prvenstveno u ravni sociokulture realnosti, koja se ukazuje i kao najrelevantnija perspektiva za preciznije definisanje njegovih osnovnih kulturnih, odnosno magijsko-religijskih determinanti. Ritualne postupke vršene u cilju uvođenja ritualnog subjekta u novu društvenu ulogu valja sagledati prvenstveno kao finalni proces jednog znatno šireg obrednog toka, započetog još predobrednim i separacionim radnjama. Venčanje, dolazak u novu kuću, skidanje vela, čestitanje, svodenje mladenaca i prihvatanje odredenih poslova čine sintagmatski niz agregacijskih postupaka koji imaju za cilj potvrđivanje novog statusa ritualnog subjekta.

VENČANJE

Mada se već prstenovanjem mlade u njenom domu nagoveštava vrhunac obreda u mladoženjinoj kući, središnji ritualni značaj agregacije ima čin venčanja. Pravo narodno venčanje, kako se smatra, obavljeno je ritualima pred kućom — nakonče, plodovi, žitarice — a zatim i radnjama u kući — nevestino obilaženje oko ognjišta, kontakt sa svekrom — tako da je potonje oficijelno administrativno sklapanje braka imalo drugostepen značaj. U tom smislu treba istaći i to da su na nivou sekundarnog značenja ostale i ranije tendencije hristijanizacije ovog čina i venčavanja u crkvi. Odredenim simboličkim radnjama — vezivanja, obrtanja i zajedničkog jedenja i pijenja — nastojao se označiti početak bračne zajednice mladenaca.

Cin venčanja značajan je i zbog odredenih magijskih implikacija zasnovanih na verovanju da će mladence u životu pratiti sve ono što sa sobom nose tokom ovog rituала. Da bi se izbegle eventualne negativne posledice, kao na primer, venčanje sa nepovoljnim činima ili bolesku, pribegavalo se formi nepotpunog rituala, odnosno prenebregavanju nekih elemenata ili nedovršavanju neke ritualne radnje. Naravno, prema istom magijskom principu, određeni elementi se nose radi iniciranja pozitivnog dejstva. Tako, na primer, u cilju obezbeđenja bogatstva u braku, mlađa drži metalnu monetu pod jezikom. Budući da spadaju u izuzetno nepoželjne elemente na ritualnom subjektu u najkritičnijim životnim trenucima, čvorovi se zbog mogućih nepovoljnih magijskih uticaja, u smislu proizvodnja zatvorenosti i vezanosti, otklanjavaju već prilikom pripremanja nevestine spreme, ali se posebno izbegavaju tokom trajanja svadbenog obreda i samog čina venčanja.

JAVNA I TAJNA MAGIJA

Tokom venčanja niz magijskih radnji vrši se u cilju iniciranja i realizovanja dominantnih životnih i društvenih načela patrijarhalne zajednice vezanih za bračnu plodnost i obezbeđenje muškog potomstva. Kako prema važećim patrijarhalnim shvatanjima bračna plodnost zavisi prvenstveno od žene, mlađino posipanje žita, kao i postupci izvedeni iz ove primarne radnje — mlađino nošenje hrabe i lomljenje svadbenog kolaka koji je umesila trudnica nad mlađinom glavom, — imaju za cilj magijsko iniciranje i osiguranje bračne plodnosti. Radi radanja muške dece mlađoj se pre ulaska u njenu novu kuću dodaje muško dete — nakonče, a istovetni magijski cilj prati i običaj valjanja muškog deteta u postelji mladenaca pre njihovog svodenja.

Magijski sadržaji izvesnih postupaka, kao što je otvaranje prozora, vrata i poklopljenih sudova pre mlađinog odlaska iz roditeljskog doma na venčanje, prelaženje preko zapete puške, razvezivanje čvorova na odeći i izgovaranje određenih formula prilikom prelaska mosta i vode (»Prodo vodu — vodu ne ugazi, rodi dete — ne oseti«), usmereni su ka olakšanju budućeg porodaja.

Dok su u centru obreda magijske radnje vezane za iniciranje nevestine plodnosti, čini se da su odgovarajuće sposobnosti mladoženje, kao nosioca patrijarhalnih načela, neosporne i kao takve pod onom vrstom neupitnosti koja čini izlišnjim svaku dodatnu magijsku intervenciju. Međutim, izvestan broj magijskih postupaka vrši se u cilju osiguranja i njegove plodnosti. Služenje petla mladoženji u mlađinoj kući, skidanje zaprege sa kola koja susretu svatovi i rasklapanje poljoprivredne alatke pre svodenja mladenaca su radnje čiji je osnovni cilj da pomognu mladoženju u ostvarivanju roditeljstva. Pomenute radnje vezane za iniciranje i osiguranje plodnosti eksplicitno i javno ukazuju na dominantnu obavezu biološke reprodukcije mlađe i mladoženje u njihovom budućem bračnom životu. Naravno, prema važećim patrijarhalnim shvatanjima ove obaveze su izraženije u okviru mesta i uloge mlađe u porodičnoj zajednici, pa je njima i posvećena znatno veća pažnja u javnim magijskim postupcima svadbenog obreda.

Međutim, osim navedenih javnih postupaka u sklopu čina venčanja, kao jednog od najznačajnijih momenata u životnom ciklusu pojedinca, vrše se i magijske radnje u cilju ostvarenja nekih ličnih želja i na-

mera budućih supružnika. Prilikom razmatranja magijskih postupaka koji prethode obredu povodom dolaska na svet ukazali smo i na radnje koje mlađa vrši u cilju regulisanja perioda radanja i dobijanja dece želenog pola. Kao što ovim postupcima želi da uspostavi kontrolu nad svojom biološkom reprodukcijom, tako mlađa odredenim magijskim radnjama nastoji da uspostavi dominaciju u svom bračnom životu. U cilju obezbeđenja superiornosti u braku, mlađa je u Vranjskom Pomoravlju, dok ne ugleda mladoženju, krišom prebrojavala svatove koji su došli po nju. Magijska intencija prebrojavana vezana je za zatvaranje, vezivanje mladoženje nad kojim se želi dominirati. Zato se broj i zaključujuće sa mladoženjom, zbog koga se ovaj postupak i vrši. Ovim činom on postaje odbrojan, smešten u odredeni niz, ulančen i sputan pred vršiocem magijske radnje. Postupci ove vrste, sa nesumnjivim magijskim značenjem, kao što je gaženje mladoženje desnom nogom, smejanje ili težnja da se mladoženja triput pogleda kad prilazi oltaru — izraženi su i u crkvenom venčanju. Za razliku od javnih magijskih postupaka, usaglašenih sa važećim društvenim principima, magijske radnje vršene u cilju dominacije u kući vezane su za ženinu ličnu motivaciju, pa su zato individualnog karaktera i obavljuju se tajno, krišom i izvan pogleda prisutnih.

PRAG NOĆI

Posle ceremonije pred kućom svekra uvodi mlađu u njen novi dom, ali ova ne ulazi uobičajeno, već tako što preskače kućni prag. Ovakav odnos ritualnog subjekta — mlađe, prema pragu bio je povod vrlo različitim formalno-religijskim tumačenjima. Edmund Šnevajs je isticao da mlađa ovim postupkom izbegava zle sile okupljene na pragu, Tihomir Dordević je navodio motiv straha od pomenutih čini, a Veselin Čajkanović je smatrao da se u ovoj radnji krije verovanje o pragu kao staništu duša predaka, čija je agresivnost posebno izražena prema novim, nepoznatim članovima zajednice.

Ukazujući na to da su vratia granica između spoljnog i unutrašnjeg svega, van Genep je posebno istakao da čin prelaženja praga kao dela vrata u svadbenim običajima predstavlja neposredni, materijalni izraz ulaska u novi svet. Prag je mesto prekida prostornog kontinuiteta, mesto razgraničenja svetog od profanog, granica između dva značenjski suprostavljeni sveta, ali i mesto njihovog medusobnog preklapanja i opštenja. Budući da se vratima ističe ovo mesto različitih i dijамetalno suprostavljenih realnosti, taj prostor diskontinuiteta, determinisan dvostrinslenošću i neodređenošću zbog preklapanja dva referentna polja i nemogućnosti njihovog preciznijeg razgraničenja, implicira zonu pojmovnog i semantički nečistog, pa zato i opasnog. U tom smislu je i prelaženje praga regulisano ritualom, a izbegavanje neposrednjeg dodira sa njim uslovljeno semantičkom neodređenošću praćenjem neizvesnošću i strahom.

Izložene karakteristike ovog prelaznog mesta ukazuju na njegovu liminalnost, koja determiniše, i navedeni ritualni postupak, koji možemo razumeti kao parcijalni ritual prelaza, jer prelaz preko praga znači prelaženje zone preklapanja dva prostora, zone njihove liminalne neodređenošti. Međutim, oslobođeni semantički potencijal međuprostora izražen je onom neodređenom mističnom silom karakterističnom i za ritualne subjekte prilikom njihovog prelaza kroz liminalnu obrednu fazu. Investiran, dakle, ovom silom, koja je tokom dosadašnjih pokušaja tumačenja dobijala i različitu artikulaciju, prag je graničnik koji se, zbog opasnosti vezanih za njegovu neodređenost i neizvesnost, nastoji izbeći.

Ovaj agregacijski čin ulaska mlade u kuću završava se njenim premazivanjem dovratnika medom i ljubljenjem praga, čime je otvorena mogućnost njenog daljeg uvođenja u novu kulturnu zajednicu.

Nakon uspešno završenih prethodnih aggregacijskih radnji, mlađa se neposredno uvodi u kućnu zajednicu tako što tri puta u smeru sunčevog kretanja obilazi oko ognjišta i podstiče vatu na njemu. Krug ovih radnji vezanih za ognjište, zavisno od sredine, može biti i nešto širi, uključujući i darivanje novcem, izlivanje vode i ljubljenje ognjišta i gledanje kroz dimnjak.

Citavo ritualno ponašanje oko ognjišta određeno je specifičnim značenjem ovog objekta, koji predstavlja središte materijalnog, društvenog i magijsko-religijskog života porodične zajednice. Nekadašnja praksa sahranjivanja u kući samo je jedna od komponenti magijsko-religijske važnosti ognjišta, zasnovane prvenstveno na njegovom centralnom mestu i ulazi u život svake porodice. Ognjište je u paganskoj religiji funkcionalisalo kao domaći oltar, a kako je ovo mesto bilo pod patronatom žene, s toga je i svekra imala glavnu ulogu u uvođenju mlađe u kult nove zajednice.

U navedenim postupcima prepoznajemo, zapravo, sadržaj rituala obavljenog prilikom njenog napuštanja roditeljske kuće. Prilikom ulaska u novu kuću ovi postupci se, zapravo, ponavljaju, ali u kontekstu novog ritualnog značenja. Jer, dok su prilikom odlaska ovi postupci imali separaciono, u novoj kući oni imaju prvenstveno aggregacijsko značenje. Međutim, da bi agregacija bila što uspešnija, navedene radnje su prožete i svojom magijskom dimenzijom, izraženom u značenju broja tri i imitacijom sunčevog kretanja. Magijska funkcija broja tri temelji se na »snazi kumulativnog dejstva« izvršenog postupka i njegovom provođenju želenog učinka u samoj životnoj realnosti. Ovaj postupak se odvija i kao imitacija sunčevog kretanja, što bi postupku uvođenja mlađe u novu zajednicu trebalo da obezbedi potrebnu pravilnost i kosmološku snagu. Navedenim činom mlađa je praktično postala novi član domaćinstva i ljubljenje sa njegovim nosiocima, svekrvom i svekrom, ima karakter čestitanja posle završenih aggregacijskih radnji.

Premda uobičajenim tradicijskim shvatanjima, devojačka čednost je bila očišćenje njenog poštenja, moralnosti i garancija buduće vernošt, pa se, shodno tome, i očekivalo da stupi u brak nevin. Dokaz o njenoj nevinosti — izražen u mrljama krvu na postelji ili njenoj košulji, kao po-

sledici defloracije, nakon provedene bračne noći — odredivao je i odnos nove porodice prema njoj i članovima njene porodice. Ukoliko bi izostao ovaj dokaz, devojka je mogla biti vraćena, tučena ili prihvatanja sa prezicom, a njeni roditelji predmet podsmeha (manifestovanog najčešće služenjem hladne zabiberene rakije ili ovog istog pića u probušenoj čaši). Međutim, i pored navedenih shvatanja o devojačkoj nevinosti, svodenje supružnika nije se uvek obavljalo u prvoj bračnoj noći. Naime, u tradiciji srpskog naroda postojao je i običaj o odlaganju svodenja, odnosno o pravilu uzdržavanja mlađenaca od bračnih odnosa neposredno nakon venčanja.

Videvši u ovom običaju način zavaravanja zlih bića, odnosno zlih demona, autori ovih tumačenja Tihomir Đorđević i Edmund Šnevajs, čini se, previše su istakli sasvim hipotetičku njegovu formalno-religijsku komponentu. Ovaj prigovor je utolikо osnovanju ukoliko u kontekstu osnovnih teorijskih postulata obreda prelaza navedeni običaj pokušamo da sagledamo kao ritualni odnos prema dominantnoj vremenskoj granici. Naime, analogno kućnom pragu kao prostornoj granici, noć zamlađu u novoj zajednici predstavlja statusnu vremensku granicu. Noć, zapravo, odvaja dan u kome je ritualni subjekt bila devojka od dana u kome će postati udata žena. Iako je ritualom venčanja nominalno postala član porodice, mlađa će to stvarno postati tek nakon čina svodenja. Budući da bi ovaj čin trebalo da se dogodi u prvoj bračnoj noći, on se nastoji izbeći upravo zbog značenja noći kao vremenske granice u kojoj kulminira i mlađina statusna neodređenost. Naravno, noć kao vremenski prag se ne može izbeći, preskočiti, ali se uvlačenje u novi dan i novi status može učiniti tako što se neće izvršiti svodenje mlađenaca, dakle, upravo ono što je i najkarakterističnije za prvu bračnu noć. Ritual se i u ovom slučaju pokazuje kao način prelazeњa statusne granice i prevazilaženje neizvesnosti i opasnosti, koje uvek prate ovaj proces.

Novi status ritualnog subjekta podrazumeva je u novoj zajednici i prihvatanje određenih radnih obaveza. U njih je mlada uvedena već prvog jutra. Pre nego zahvati i donese vodu, ona će izvor darivati. Istog jutra ona će metlom počistiti kuću. Pometeno dubre svekrva će zatim baciti u vodu, da bi sa dolaskom mlađe sve krenulo nabolje.

Uvodjenje mlađe u novu porodičnu zajednicu i njen prelaz iz stausa devojke u status udate žene odvija se kroz čitav niz navedenih ritualnih postupaka. Kako ovaj proces započinje ritualom prosidbe, znatno pre oficijelnog početka obreda, on se i ne zasniva poslednjim agregacijskim radnjama. Primer postupnog prelazeњa mlađe u novi status predstavlja i običaj ubradivanja, stavljanja konde, odnosno kape smiljevac koju je mlađa nosila 40 dana posle venčanja i koja je simbolički označavala njen prelaz u novi status. Posebno oglavlje, koje je posle svadbe zamjenjivalo nevestinski venac ili kapu, označavalo je i novi socijalni status žene. Udaljom i prelaskom u muževljivo zajednicu ona je dobijala i novu društvenu ulogu i mesto u novoj sredini. Oblik roga, koji je imalo novo oglavlje udate žene, dovodi se u vezu prvenstveno sa elementom plodnosti. Prisustvo ovog elementa na oglavlju, kojim se mlađa uводи u novu zajednicu, predstavlja način magijskog iniciranja i uticanja na njenu plodnost, od koje zavisi neophodno podmladivanje zajednice. Zato je i usvajanje i nošenje ove kape, kako ističe Jelena Arandelović-Lazić, vezano najpre za ženinu prirodnu funkciju radanja, koja se prilikom stupanja u brak ovim putem nastoji ojačati i potencirati.

Uvodjenje i prihvatanje mlađe u novoj zajednici podrazumeva i uspostavljanje srodničkih relacija sa članovima njene dotadašnje porodice. Medusobne poseste, koje imaju nešto zvaničniji, ali ne i previše ritualan ton, potvrđuju te nove srodničke odnose, koji bi trebalo da zažive u uobičajenom svakodnevnom životu članova dveju zbljenih zajednica.

pekinška noć

kopija

martin prebuđila

BOJIMO SE

*Još uvek mi
nije jasno
o čemu se u stvari radi*

*milioni pevaju
kosmičku himnu*

*boje se
da neće doživeti
sutrašnji dan
da bi otišli na posao*

*boje se
da će umreti
u obliku kopija*

*treba se bojati
samo onoga
što će ostati posle nas*

jelena rančić

HANDZOU

*Otićiću u raj
preko belih hrizantema
Ušetaću lagano u drvorede i bašte
A predveče
Optloviću na lotosovom listu
U plavetnilo zaborava
A onda jednog dana doći će mi u san miris Tvoj
i tišina
I zelena kola
Kroz prozore na kamenim breskvama
Mesec će milovati jezero
Kao da na vodi ispisuje Tvoje ime — Han-Dzou*

SAMOĆA

*Okovana duša
Pruža mršave ruke iz mrača
Dva bela nesrećna pruta
Žele da dohvate mesec
Prelepo lice nečije
Ne da mi da pobegnem
Samoća me guši
Nestajem*

VOŽNJA BICIKLOM

*Zaboravi na sve i na svakoga
I kreni putem romantika
Kroz tunel zeleni
I pusti neka ti kaplju na lice
Suze žalosnih vrba
Ponesi kofer maleni
Pun želja i snova iz prošlosti
Otvori ga i pusti
Neka lete želje
Na krilima nebeskog labuda
I neka se snovi izgube
U pesmi svilenog zrikavca
Neka te svuda prate i greju
Vedri kineski osmesi
Duva istočni vjetar
Rukama dotičeš zvezde
Vreme je stalo za tebe
Tišina
Miriše jesen
zemlja čudnom toplinom zrači
polako se uvlači
Krade ti srce štapićima od žada
i odnosi zauvek
pekinška noć*

NEUSPELE POSETE

*Posećuju me
bez najave*

*pričaju mi
o beloj logici*

*a meni u grlu
počinju da rastu nokti*

POETSKA ONANIJA PRED JUTRO

*Već je i ponoć prošla
a ja još uvek
preturam
po rečniku stranih reči
hteo bih objasniti samome sebi
zašto sam nesrećan
neumorno tražim reč
»vazelin«
kako bih i ja već jednom
ušao u istoriju
bez većih poteškoća*

REVOLUCIONARNA PESMA

*Javite mojoj majci
da sam herojski pao
pod sto
neka dode da me sahrani*

NA STRAŽI NAŠE LJUBAVI

*Sviće novi dan
dok ti mirno spavaš
ja ga ponovo
svojom budnošću sačekujem
i tebi ga poklanjam*

*ovde
gde je mladost od mladosti mlađe
umivam čelo jutarnjom rosom
čistije dišem
i čistiji je moj pogled
čak i zamišljene granice
postaju nestvarne
a ti
daleka poznata ženo
postaješ mi sve bliže i bliže*

*čini mi se
da bi i ovde mogli biti srećni*

*Sarajevo puno mene
a ja prepun njegove ljubavne tišine.*

Sa slovačkog autor

